

Asia: VN/5468/2020-TEM-105

Kaupan toimialan tulevaisuusselonteko

Lausunnonantajan lausunto

Lausunnot lukuun 1. Selonteon tausta, tarkoitus ja laatiminen

-

Lausunnot lukuun 2. Kaupan toimialan tilanne- ja muutoskuva

Kaupan alan tulevaisuus on voimakkaasti saman suuntaista kuin globaali maailman kehitys liiketoiminnassa yleensä.

Kaupan toimialan työllistävyys -luvussa kuvataan kaupan alalle tyypillistä osa-aikatyötä. Lisätyön vastaanottamista on käsitelty kahdessa erillisessä kappaleessa osin ristiriitaisin johtopäätöksin, eikä selonteon luonnos näin ollen anna selkeää kokonaiskuvaa toimialan työsuhteiden laadusta.

Lisätyön vastaanottamisen osalta tekstissä pitäisi tuoda nimenomaisesti ilmi, että vaikka enemmistö osa-aikaisista työntekijöistä haluaisi tehdä enemmän työtunteja, ei tarjottua lisätyötä aina ole mahdollista ottaa vastaan. Usein lisätuntien vastaanottaminen on mahdotonta perhevelvoitteista tai muusta vastaavasta työn ja muun elämän yhteensovittamiseen liittyvästä tekijästä, sillä lisätunteja tarjotaan tyypillisesti hyvin lyhyellä varoitusajalla. Nämä seikat tulisivat kirjata mukaan luonnoksessa jo mainitun opiskelun lisäksi.

Lausunnot lukuun 3. Kuluttajakäyttäytyminen ja asiakaslähtöisyys

henkilökohtainen asiakaspalvelu vs. robotit – robotiikka lisääntyy mutta samalla ihmiseltä ihmiselle palvelun arvo nousee

väestön ikääntyminen – ikääntyneimmille asiakasryhmille tarkoitettujen tuotteiden ja palveluiden kysynnän lisääntyminen

elämystalous – kauppojen muuttuminen elämyksiä tuottaviksi, ei pelkkiä tuotteita ja palveluita

kaupungistuminen – pieniä ostoeriä – sinkkupakkaukset

Lausunnot lukuun 4. Kaupan alan työllisyys, osaaminen ja koulutus

Koulutuksen osalta luvun johtopäätökset ja kehittämisehdotukset ovat hyviä ja perusteltuja: Kaupan alan rakennemuutoksen myötä alan työvoiman absoluuttinen määrä vähenee hieman ja alan sisäiset vaatimukset osaamistasolle kasvavat ja erityisesti digiosaamiselle on valtava tarve.

Lähtitulevaisuuden suurin haaste on koko alan näkökulmasta se, että OEF:n arvion mukaan 9000 – 10 000 alalla tällä hetkellä työskentelevää joutuu etsimään muita tehtäviä vuoteen 2035 mennessä. Tämä johtuu siitä, että matalan osaamistason työtehtävien (esim. myyjä, myymäläesimies, kassanhoitaja, huoltamotyöntekijä, tuote-esittelijä) määrä vähenee huomattavasti enemmän kuin alalle syntyy uusia matalan osaamistason työpaikkoja. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että nyt alalla pelkän peruskoulun varassa olevien osaamistasoa on nostettava ja alalla työskentelevien toisen asteen koulutuksen suorittaneiden on siirryttävä korkeamman osaamisen tehtäviin, esim. suorittamalla ammattikorkeakouluopintoja työn ohessa.

Selonteon laatimistyön jälkeen on tullut entistä selvemäksi, että pandemia-aika on selvästi jättänyt pitkät jäljet alalla tarvittavaan osaamiseen ja pandemian aikana opiskelleisiin. Osaamisen ennakointifoorumi selvitti loppuvuodesta 2021 pandemian vaikutuksia eri aloihin, kaksi kolmasosaa liiketoiminnan ja hallinnon alan asiantuntijoista näki, että koronapandemialla on merkittäviä pitkäaikaisia rakenteellisia tai vähintään selviä pitkäaikaisia vaikutuksia alan koulutus- ja osaamistarpeisiin.

Lisäksi noin kolme neljäsosaa liiketoiminta ja hallinto -ennakointiryhmän asiantuntijoista arvoi, että pandemialla on vaikutusta alan ammatti- ja tehtävarakenteeseen. Korona lisäsi myös digiosaamisen tarvetta entisestään: 73 % OEF:n kyselyyn vastanneista liiketoiminta- ja hallinto -ennakointiryhmän asiantuntijoista näki, että pitkittynyt koronapandemia kasvatti digiosaamisen tarvetta alalla merkittävästi.

Kansallinen koulutuksen arviointikeskus Karvi selvitti koronaepidemiaan liittyvien poikkeuksellisten opetusjärjestelyjen vaikutuksia ja Karvin raportin (2021) perusteella kaupan ala on yksi niistä, joissa on saattanut syntyä merkittäviä oppimis- ja osaamisvajeita. Käytännön taitojen oppiminen ja harjaannuttaminen vaikeutui etäopetukseen siirtymisen vuoksi useilla koulutusaloilla. Poikkeusoloilla on ollut merkittäviä kielteisiä vaikutuksia työssäoppimiseen erityisesti juuri palvelualoilla sekä kaupan ja hallinnon aloilla. Näillä aloilla useat opiskelijat joutuivat keskeyttämään työssäoppimisen ja monilla koulutuksen järjestäjillä koulutus- ja oppisopimusten määrä vähentyi huomattavasti poikkeusolojen aikana.

globaalius – monikielisyys – kulttuurinen ymmärrys

projektityöt – epätyypilliset työt – freelancerit – yrittäjyys

4.2. Osaaminen ja uudistuvat osaamistarpeet alalla

Jatkuva oppiminen: Yritysten ja oppilaitosten välisen yhteistyön merkityksen tunnistaminen osaamisen kehittämisessä. Yhteistyössä tehtävä suunnittelu (esim. koulutukset) mahdollistaa sen, että osaamisen kehittäminen vastaa yritysten ja työelämän tarpeita. Tätä voisi korostaa.

Uraohjaus: Opintojen aikaiseen ohjaukseen panostettava kaikilla koulutusasteilla, jotta nuoret oppivat tunnistamaan ja sanoittamaan vahvuuksiaan ja osaamistaan. Tämä mahdollistaa sellaisen tulevaisuuden suunnittelun, jossa omaa osaamistaan pääsee myös hyödyntämään.

4.3 Kaupan alan koulutuksen kehittäminen

Kaupan alalla koulutuksen ja työelämän tiivis yhteistyö on keskeisessä asemassa: Koulutuksen ja työelämän tiiviin yhteistyön korostaminen myös opintokokonaisuuksien, kurssien ja koulutusohjelmien suunnittelussa tärkeää.

Lausunnot lukuun 5. Kauppa osana alueiden elinvoimaisuutta ja huoltovarmuutta

-

Lausunnot lukuun 6. Digitalisaatio kaupan alan uudistajana ja globaalikauppa

Merkittävänä puutteena voi pitää sitä, että selonteon digitalisaatiota koskevassa osuudessa ei tarkastella digitalisaatiota työn tekemiseen ja työntekijöiden näkökulmista. Digitalisaatio, automaatio ja robotisaatio muuttavat työtehtäviä. Muutoksen myötä osa työtehtävistä katoaa väistämättä, mutta samalla tilalle syntyy myös uusia työpaikkoja ja uudenlaisia työtehtäviä. Kaupan alalla muutokset ovat lisänneet muun muassa dynaamista varastointia, verkkokauppaa sekä itsepalvelukassoja. Joissakin tapauksissa muutokset ovat vähentäneet tai poistaneet raskaita, rutiiniluonteisia ja työturvallisuuden kannalta vaarallisia tehtäviä, mutta samalla muutokset ovat tuoneet kaupan alalle uusia työturvallisuusriskejä. Esimerkiksi varasto- ja logistiikka puolella töitä jaetaan yhä useammin sähköisten järjestelmien ja älypuhelimien kautta. Vaikka työ olisi osa-aikaista, työ saattaa edellyttää työvuoroihin liittyvän viestinnän seuraamista työajan ulkopuolella enemmän kuin kokoaikatyössä. Tämä puolestaan vaikuttaa merkittävästi työntekijöiden jaksamiseen.

digitaalisuus – itsepalvelukassat – äpin kautta tilaaminen – itsepalvelukauppa – digitaalinen ilmoittautuminen – digitaalisen itsepalvelun monipuolistuminen

Lausunnot lukuun 7. Kestävä kauppa, ilmastonmuutos ja yritysvastuu

Ilmastoasiat on nostettu selonteossa esille laajasti ja ratkaisuja on lähdetty etsimään monipuolisesti koko kaupan alan näkökulmasta. Selonteossa voitaisiin kuitenkin painottaa esitettyä enemmän

kaupan mahdollisuuksia toimia aktiivisena muutoksen ajurina pelkän kuluttajien mieltymyksiin reagoimisen sijaan. Kestävien valintojen tekeminen helpoksi kuluttajille on noussut esimerkiksi Ruotsissa kaupan alan yritysten keskeisimpien kestävästä kehitystä edistävien keinojen joukkoon.

Alan ammattitaitoisen ja koulutetun palveluhenkilöstön roolia tulisi vahvistaa erityisesti juuri kuluttajien valintojen ohjaamisessa kohti kestävämpiä kulukestävämpien kulutustottumuksia ja tapoja. Vuoropuhelu niin toimitusketjun eri toimijoiden kuin kuluttaja-asiakkaiden kanssa on tärkeää kestävä kehityksen edistämiseksi: kaikille asiakkaille ei riitä, että tiedot löytyvät verkosta.

SAK:n luottamushenkilöpaneelissa loppuvuonna 2019 ilmeni, että harvalla työpaikalla henkilökunta oli koulutettu ekologiseen toimintaan. Vain 17 prosenttia vastasi, että koulutusta oli järjestetty. Harvinaista oli sekin, että henkilöstö ja luottamusmiehet otettiin mukaan ilmastotoimista käytävään keskusteluun tai päätöksentekoon. Henkilöstön koulutus ja perehdytys on merkittävä osa niiden keinojen kokonaisuutta, joilla yritys pyrkii vähentämään ilmastopäästöjään ja muuta ympäristökuormaansa.

Kestävä kehitys – ekologisuus

Lausunnot lukuun 8. Markkinoiden toimivuus ja kilpailullisuus sekä markkinoiden välinen sääntely

kauppojen erilaistuminen – pieni palveluyritys vs. automarket

individualismi - pirstaloituminen – paljon pieniä erityisryhmiä vs. yhteisöllisyys - yhteisautot

Lausunnot lukuun 9. Yhteenveto kehittämisehdotuksista

KEHITTÄMISEHDOTUKSET 2 JA 3

Kehittämisehdotus 2

Tutkintokoulutuksen lisäksi olisi hyvä edistää myös erityisesti myös tutkinnon osia pienempien kohdennettujen koulutuskokonaisuuksien järjestämistä. Tällaiselle täydennys- tai lisäkoulutukselle varsinkin silloin, jos työnantajalla, kuten pk-yrityksillä, ei ole edellytyksiä itse järjestää henkilöstökoulutusta. Kaupan alalla työskentelee verrattain paljon heikkojen perustaitojen varassa olevia, joista monen on pian siirryttävä uusiin työtehtäviin alalla, kun matalan osaamisen työtehtävien määrä alalla vähenee merkittävästi.

Kaupan alaa hyödyttäisikin se, että Suomi toteuttaisi nykyistä paremmin OECD:n suosituksen (Continuous Learning in Working Life in Finland, OECD 2020) siitä, Suomen tulisi harkita kohdennetun, opiskelumotivaation ja perustaitojen parantamiseen tähtäävän ohjelman käynnistämistä. Onnistuakseen ohjelman koulutustarjonnan tulisi olla helposti saavutettavaa,

maksutonta tai kohtuuhintaista, lyhytkestoista ja joustavasti työajan ulkopuolella suoritettavissa. Kurssien tulisi olla riittävän lyhyitä, sisältää mahdollisimman vähän tutkintokoulutuksen piirteitä, vahvistaa oppijan itseluottamusta ja olla sisällöltään käytännöllisiä. Ylipäätään kaikki toimet heikkojen perustaitojen kehittämiseen hyödyttävät myös kaupan alaa, sillä alalla työskentelee paljon heikkojen perustaitojen varassa olevia ja lisäksi heikkojen perus- ja digitaitojen kehittäminen tuo lisää potentiaalista työvoimaa alalle.

Tarpeellista uudistaa ammatillisen koulutuksen kaikkien perustutkintojen, ammattitutkintojen että erikoisammattitutkintojen perusteet vastaamaan alan uusia osaamistarpeita. Myös liiketoiminnan ja johtamisen tutkintojen perusteiden uudistaminen nähdään tarpeellisena.

Tarvitaan uusien teknologioiden käyttöä ja soveltamista tukevia kokeilevaa kehittämistä ja sen kautta työelämän työprosessien ja työtapojen uudistamista alalla. Erityisesti seuraavissa teemoissa digitaalinen kauppa, maksutapojen muutokset, vastuullisuus ja kiertotalous, asiakaskokemuksen kehittäminen ja data-analytiikan hyödyntäminen, tiedolla johtaminen, brändijohtaminen, alustasekä jakamis- ja elämystalous.

Kehittämisehdotus 3

Taloudellinen kannustinmalli kaupan alan yritysten työntekijöiden täydennys- ja jatkokoulutuksesta aiheutuvien kustannusten osittaiseksi korvaamiseksi yrityksille ja työntekijöille siten, että ne tukevat jatkuvaa oppimista ja työuralla etenemistä, kuten myös tarjotun työn vastaanottamista. Taloudellinen kannustinmalli voisi olla tarpeellinen myös muille aloille, jotka kärsivät osaajapulasta.

Koulutustarve on huomattava, mutta tällä hetkellä koulutusta ei juurikaan tarjota. PAMin jäsenkyselyn (2021) perusteella vain 27 % kaupan alalla työskennelleistä vastaajista oli ollut kuluneen vuoden aikana koulutuksessa siten, että oli saanut koulutusajalta palkkaa. Ylipäätään koulutusmahdollisuudet työpaikoilla ovat laskeneet: vielä vuonna 2016 n. 41 % PAMin jäsenkyselyyn vastanneista oli saanut palkallista koulutusta. Pandemia on kiihdyttänyt tarvetta osaamisen kehittämiseksi (erityisesti digitaidot) ja aiheuttanut osamisvajeita pandemian aikana opiskelleissa. Koska koulutusjärjestelmä ei ole kyennyt koronavuosina toteuttamaan tehtäväänsä täysipainoisesti, on alalla varauduttava tuon osaamisvajeen paikkaamiseen. Sekä työnantajien että koko yhteiskunnan laajemmin on jatkossa varmistettava, että alan osaamisvajeita voidaan paikata ja lisäkoulutusta on riittävästi saatavilla.

Reilu neljännes (28 %) kaupan alalla työskennelleistä jäsenkyselyyn vastaajista pelkäsi, että nykyinen osaamien ei riitä tulevaisuuden työmarkkinoilla. Lisäksi yli puolet (52 %) kaupan alan vastaajista voisi ajatella itselleen toista koulutusta. Koulutusmyönteisyyttä ja -halukkuutta siis alan työvoimassa olisi, mikäli mahdollisuuksia olisi enemmän tarjolla.

Kannustinmallia kehitettäessä syytä selvittää esimerkiksi:

-Aikuiskoulutustuen perusosan korotus pienituloisille kohderyhmille (esim. ilman ammatillista tutkintoa olevat sekä rakennemuutosaloilla toimivat)

-Jatkuvan oppimisen kolmikantaryhmän 2022 selvitys, linjaukset ja toimenpide-ehdotukset

-Lisäpanostukset ammatilliseen työvoimakoulutukseen, jota esitetty myös VN TEAS -selvityksessä 2022.

-Jatkuvan oppimisen ja työllisyyden palvelukeskus JOTPA:n kautta toteutettava koulutus kaupan alan rakennemuutokseen vastaamiseksi.

-Oppisopimuskouluksen lisääminen alalla voisi olla yksi ratkaisu katoavissa matalan osaamistason tehtävissä työskenteleville. Vanhimpien ikäluokkien matalan peruskoulutuksen taustalla ovat olleet useammin taloudelliset syyt, jolloin oppisopimuksella työn ohessa ja TES:n mukaisella palkalla suoritettu lisäkoulutus voisi olla houkuttelevaa.

1. Kansallinen kehittämistyö: luodaan uusia ja kehitetään voimassa olevia kansallisia järjestelmiä, toimintamalleja ja säännöksiä edistämään kaupan alan uudistumista sekä kasvukykyä (painopistealue 1)

-

2. Resursointi: vauhditetaan kaupan alan uudistumista, kasvua ja kansainvälistymistä TKI-panoksilla ja ohjelmatyöllä (painopistealue 2)

3. Kansainvälinen vaikuttamistyö: vaikutetaan kansainvälisesti EU-tasolla ja EU-alueen ulkopuolella kaupan alaa koskeviin sisältöihin/asioihin (painopistealue 3)

-

Kaupan alan visio vuonna 2032

-

Kaupan alan skenaariot vuonna 2032

-

10 a. Ekosysteemisesti uudistunut kansainvälisesti kilpailukykyinen kauppa -skenaario

-

10 b. Kilpailuhaitan kokenut kauppa -skenaario

-

10 c. Kilpailukyvyyn menettänyt kauppa -skenaario

-

11. Muut mahdolliset palautteet ja kommentit

-

Mika Mäkelä
Opetushallituksen Liiketoiminta ja hallinto – ennakointiryhmä